

DOI 10.51558/2490-3647.2021.6.1.75

UDK 81:572
81'23:159.9

Primljeno: 17. 11. 2020.

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Azra Hodžić-Čavkić

INTERDISCIPLINARNOST PRIMJENE SAPIR-WHORFOVE HIPOTEZE

Jezički relativizam nastao je u okviru antropologije i lingvistike. Međutim, najveći dio bavljenja jezičkim relativizmom daleko je odmakao u interpretativnom smislu u odnosu na to šta je pod jezičkim relativizmom smatrano početkom XX stoljeća. Jedan od razloga za takvo što leži u njegovom interdisciplinarnom praktičnom potencijalu. U različitim umjetnostima nalazimo mnogo “realizacija” ili praktičnih pokazatelja “nedodirljivosti” jezičkog relativizma. U ovom radu bavimo se dvama slučajevima koji su u svojoj osnovi povezani s idejama jezičkog relativizma. Riječ je o američkom filmu *Arrival* (2016) i bosanskohercegovačkom romanu *Boje višnje* (2016) Enesa Karića.

Ključne riječi: Sapir-Whorfova hipoteza; jezički relativizam; odnos jezika i mišljenja; *Boje višnje*; književnost; *Arrival*; kinematografija

1. JEZIČKI RELATIVIZAM: UVODNE BILJEŠKE

Prevodioci i pisci često ukazuju na “nedostatak” jednog i “bogatstvo” drugog jezika,¹ što u konačnici podrazumijeva da je značenje u jednom jeziku nemoguće obuhvatiti u potpunosti. Upravo iz te spoznaje rađaju se romantične ideje o različitim oblicima glosopeja. U svim artifičijelnim jezicima temelj je odnos načina oblikovanja misli i načina izražavanja. U tim razlikama među jezicima, bilo da govorimo o prirodnim

¹ Vidjeti Eco (2006).

ili artifičijelnim jezicima, leži nepregledna mogućnost za dijalog – koja jeste u prepoznavanju međusobnih razlika u načinu oblikovanja misli.²

Iako veza između mišljenja i jezika zaokuplja čovjeka još od početka historije, ona je u moderno doba snažno povezana s imenima nekoliko naučnika, a među njima najistaknutiji su svakako Edward Sapir, znameniti antropolog, i Benjamin Lee Whorf, njegov učenik kojem često spočitavaju naučnu nepreciznost (usp. Latkowska 2015) ili ga slave kao vodećeg naučnika svog vremena (Lakoff 1987; Pavlenko 2016). Iako za svog života navedenoj ideji sami nisu dali ime, u nauci je prihvaćena kao Sapir-Whorfova hipoteza, a još se naziva i lingvistički determinizam odnosno vorfizam, iako neki pod ovim terminima podrazumijevaju nadogradnje Sapir-Whorfove hipoteze nastale u drugoj polovici XX stoljeća (v. Brown, Lenneberg: 1954).

Sapir-Whorfova hipoteza može se fragmentirati u dvije odvojene premise, prema kojima se u različitim tradicijama i poznaje navedena ideja. Naime, riječ je o *lingvističkom determinizmu*, prema kojem jezik uvjetuje misao, i *lingvističkom relativizmu*, prema kojem govornici različitih jezika shodno različitostima njihovih jezika različito i misle. Lingvistički determinizam pretpostavlja da će govornik imati pristup određenoj kognitivnoj kategoriji samo u slučaju da njegov jezik predviđa upotrebu date kognitivne kategorije. To, naprimjer, znači da se evidencijalna strategija u turskom i japanskom jeziku ne može razumjeti iz ugla govornika bosanskoga jezika. Lingvistički relativizam, s druge strane, ipak relaksira odnos između jezika i mišljenja pretpostavljajući da jezik može utjecati na jedan vid odvijanja kognitivnih procesa. Tako lingvistički relativizam povezuje kognitivne procese i uvjetovanost jezičke strukture.

Zagovornici ove hipoteze Benjamin Lee Whorf (1897–1941) i Edward Sapir (1884–1939) su prateći istraživanja antropologa Franza Boasa (1858–1942) stigli do ideja Wilhelma von Humboldta (1767–1835) i njegovih prethodnika na tom polju – Francisa Bacona (1561–1626) i Johna Lockeja (1637–1704) te Johanna Georga Hamanna (1730–1788) i Johanna Gottfrieda Herdera (1744–1803). Humboldt u jeku evropskog nacionalnog preobraženja u XVIII i XIX stoljeću oživljava ideju poznatu još od antike, odnosno Platonovih i Aristotelovih filozofskih spisa, u kojima nalazimo natruhe onoga što će u XX stoljeću postati planetarno popularno i poznato pod imenom Sapir-Whorfova hipoteza. Neki autori snažno zagovaraju antičko porijeklo ideje jezičkog relativizma (Christmann 1966; Penn 1972;), a drugi ga još snažnije osporavaju (Elffers-van Ketel 1996) stavljajući sve u kontekst civilizacijskog i inte-

² O ovome bi se moglo pisati i u kontekstu primjene kriterija prirodnih nauka, prema kojim bi se implicitno trebalo govoriti o hijerarhizaciji svjetskih jezika, tj. o “višim” i “nižim” jezicima, odnosno o “razvijenim” i “primitivnim” jezicima. Međutim, to je stajalište u ovom radu odbačeno budući da takvo etiketiziranje jezika ne doprinosi konačnom razumijevanju biti jezika niti nam svjedoči o nekoj činjenici iz kulture.

lektualnog napretka čovječanstva, tj. općeg razvitka antropologije, psihologije i lingvistike. Međutim, historijski trenutak koji je iznjedrio jezički relativizam manje je važan od ideja koje se uzrokovane njime radikalno šire. Takva je, naprimjer, ideja o efektu ogledala geografskog i lingvističkog areala, o kojem govori Deutscher (2010: 1–2):

“People in tropical climes are so laid-back it’s no wonder they let most of their consonant fall by the wayside. And one need only compare the mellow sounds of Portuguese with the harshness of Spanish to understand the quintessential difference between these two neighbouring contries. German, on the other hand, is an ideal vehicle for formulating the most precise philosophical profundities, as it is a particular orderly language, which is why the Germans have such orderly minds. (...) Some languages don’t have even a future tense, so their speakers naturally have no grasp of the future. The Babylonians would have been hard-pressed to understand *Crime and Punishment*, because their language used one and the same word to describe both of these concepts. The craggy fjords are audible in te precipitous intonation of Norwegian, and you can hear the dark *l*’s of Russian in Tchaikovsky’s lugubrious tunes. French is not only a Romance language but the language od romance par excellence. English is an adaptable, even promiscuous, and Italian – ah, Italian”³

Iako je u strogim naučnim krugovima ideja jezičkog relativizma odbacivana kao romantična, novija istraživanja pokazuju da se u nekim aspektima i empirijski može pokazati utemeljenost Sapir-Whorfove hipoteze kroz npr. leksikalizaciju boja (Deutscher 2011) i aspekt vremena i prostora (Boroditsky 2001). Ono što je u dubinskoj strukturi takve premise (da *jezik oblikuje svijet*) jeste dostupnost određenih kategorija kao leksičkih jedinica u nekom jeziku. Guy Deutscher (2011) smatra da su tri polja istraživanja u okviru jezičkog relativizma urodila plodom u dokazivanju da zaista postoji veza između jezika (njegove leksikaliziranosti) i brzine procesiranja svijeta. Riječ je o bojama, rodu u jeziku i spacijalnoj orijentaciji. Boroditsky (2001) izvodi eksperiment u kojem je izložio govornike mandarinskog i govornike engleskog

³ “Ljudi u tropskim klimama toliko su opušteni da nije čudno što većina njihovih suglasnika samo od sebe *ispada*. Treba li usporediti nježne zvukove portugalskog jezika s oštrim španskim, ove dvije tako bliske, u teritorijalnom smislu, kulture. Njemački, s druge strane, idealno je sredstvo za formuliranje najpreciznijih filozofskih traktata, jer je to izuzetno uredan i uređen jezik, zbog čega Nijemci imaju tako uredne i uređene umove. (...) Neki jezici nemaju buduća glagolska vremena, pa njihovi govornici, naravno, ne mogu shvatiti budućnost. Babiloncima bi bili teško da razumiju *Zločin i kaznu*, jer je njihov jezik koristio istu riječ da opiše obje ove pojave. Stjenoviti fjordovi mogu se čuti u teškoj intonaciji norveškog jezika, a čujete tamno *l* u tajanstvenim melodijama Čajkovskog. Francuski nije samo romanski jezik, već i jezik romanse *par excellence*. Engleski je prilagodljiv, čak i promiskuitetan, a talijanski – ah, talijanski”. Svi prijevodi s engleskog jezika u tekstu su naši.

jezika nizu pitanja formiranih prema temporalnim relacijama *prije* i *kasnije* te zaključio da su govornici mandarinskog jezika brži u odgovaranju na pitanja koja uključuju tzv. vertikalnu osu. Za razliku od njih govornici engleskog jezika bili su uspješniji ukoliko se u temporalne relacije uključuje horizontalna osa, tj. spacijalna komponenta. “[I]t appears that habits in language encourage habits in thought. Since Mandarin speakers showed vertical bias even when thinking for English, it appears that language-encouraged habits in thought can operate regardless of the language that one is currently thinking for”⁴ (Boroditsky 2001: 12). Iz ugla Evropljanina teško je razumjeti da se Aboridžini i u najvećoj tami mogu orijentirati prema geografskim stranama svijeta, što znači da je njihova prostorna orijentacija geografska, a ne egocentrična kakva je u Evropljana. Međutim, ako se to razumije kao dostupnost orijentacije kroz kategoriju lijeve i desne ruke, koja je bez obzira na kontekst prisutna u jeziku Evropljana, ta informacija ima manje senzacionalističku vrijednost.

Mnogi lingvisti pozivaju na vraćanje početnom obliku jezičkog relativizma kako bi se odmaklo od subjektivnosti. Deutscher (2011) smatra da se vraćanjem na Boasova tumačenja jezičkog relativizma može dobiti njegova prava slika naučne relevantnosti. Franz Boas 1938. godine gramatiku jednog jezika posmatra na sljedeći način: “[Grammar] determines those aspects of each experience that must be expressed” (Deutscher 2011: 151).⁵ Dvije decenije nakon Boasa, Roman Jakobson postulira maksimu: “Languages differ essentially in what they *must* convey and not in what they *may* convey” (Deutscher 2011: 151).⁶ Ovu osobinu jezika Benjamin Lee Whorf naziva *prikrivenom kategorijom* te ju razumijeva kao gramatičku kategoriju koja je samo do izvjesne mjere usklađena s objektivnim iskustvom pojedinca. Whorf (1979: 79) ih naziva i kriptotipovima, a za njih kaže da se: “lako gube iz vida i mogu biti teške za definiranje, a ipak mogu imati dubok uticaj na jezičko ponašanje”. Takav je slučaj, naprimjer, s obezličanjem u bosanskom jeziku.

Bez obzira na disperzivno tumačenje Sapir-Whorfove hipoteze u lingvistici (filozofiji jezika, psiholingvistici, antropologiji i sl.) njene su implikacije višestruke. U prirodnom jeziku postoji mnogo fenomena koji nisu tek tako objašnjivi. Ljudski je jezik još uvijek nepoznato “biće”. Čovjeka zbunjuje da li postoji kao rezultat jezika ili je jezik njegov produkt (usp. Jurak 2018). Mnoga lingvokulturološka proučavanja pokazuju da konceptualna metafora VERBALNA AKTIVNOST JE PROIZVODNJA NEČEGA

⁴ “Čini se da jezičke navike potiču navike u razmišljanju. Budući da su govornici mandarinskog jezika pokazivali orijentiranost prema vertikalnoj osi čak i dok su razmišljali na engleskom, čini se da navike iz jezika mogu djelovati na jezik na kojem govornik trenutno razmišlja.”

⁵ “[Gramatika] određuje koji su aspekti govora obavezni za izražavanje.”

⁶ “Jezici se razlikuju u onome što *moraju* saopćiti, a ne u onome što *mogu* saopćiti.”

VRIJEDNOG prati čovjeka cijeli život te da ono što on proizvodi u jeziku, između ostalog i svoju autorsku ličnost, razumijeva preko konceptata.⁷ Nadmetafora navedene konceptualne metafore jeste VERBALNA AKTIVNOST JE VJEŠTINA. Suštinski ovdje se vještina razumijeva kao oblikujuća sila koja ima mogućnost mijenjati fizičko stanje određenog objekta, koji je sirovina u nekom zanatu. Za takvu vrstu “kreacionističke” sile implicitna je uzročnost budući da svojim djelovanjem čini da se materijalno stanje nekog objekta promijeni. Zykova (2019: 239) “zanat” povezuje s idejom bitka. “U okviru mitološkog poimanja svijeta ta se ideja širi na razna područja zanatske djelatnosti podvrgavajući ih procesu sakralizacije i pridajući sveta značenja njihovim određenim aspektima, predmetima (instrumentima, materijalima / sirovinama, proizvodima)” (isto).

Konceptualna metafora VERBALNA AKTIVNOST JE VJEŠTINA i njena podmetafora VERBALNA AKTIVNOST JE PROIZVODNJA NEČEGA VRIJEDNOG ukazuju nam na možda najvažniji aspekt Sapir-Whorfove hipoteze u XXI stoljeću. Riječ je o tome da se u najnovijem razdoblju eksploatacija Sapir-Whorfove hipoteze kreće u smjeru njene kreacionističke implikacije. Budući da se navedena hipoteza najčešće razumijeva u kontekstu posljedice koju stvara neki izvor / ishodište / uzrok, te su jedno drugom kao lik i odraz lika u ogledalu, mentalne kategorije, pozicionirane kao apstraktne (i metafizičke), nužno moraju biti konkretizirane, tj. prevedene u opipljivu kategoriju (fiziku). Drugim riječima, ono što postoji u ljudskom mozgu doživjet će svoju vidljivu opredmećenost najprije u jeziku. To pretapanje mentalnih u verbalne kategorije ontološki se razumijeva preko konceptualne metafore APSTRAKTNO JE KONKRETNO. “Suprotstavljeni”, kauzalnom vezom povezani entiteti u Sapir-Whorfovoj hipotezi jesu *misao* i *jezička struktura / jezik*. Takva kauzalna veza daje mnogo mogućnosti za objašnjavanje svijeta koji okružuje čovjeka, a budući da je bit jezika dijaloška, vezana za rješavanje (ili poticanje na) neki konflikt (vanjski ili unutrašnji), jezik se razumijeva u instrumentalnom smislu. On služi kao osnovni instrument, osnovno

⁷ Teoriju o spoznajnoj strukturi koju posjeduje svaki čovjek razvili su Lakoff i Johnson 1980. godine u knjizi *Metaphors We Live by* [u prijevodu Anere Ryznar *Metafore koje život znače* (2015)]. Tri su osnovne teze od kojih polaze Lakoff i Johnson. Prvo, metafore su sveprisutne u svakodnevnom govoru i ne smiju se ograničiti samo na književnoumjetnički stil. Drugo, metafore u svakodnevnom jeziku pokazuju visok stepen uvezanosti, što svjedoči o njihovoj sistematičnosti. Treće, metafore nisu samo figure govora nego i način mišljenja. Zbog toga se i nazivaju konceptualnim mehanizmima. U kognitivnoj se lingvistici naročito razlikuju konceptualne i konvencionalne metafore. Konceptualne su metafore nadređene konvencionalnim. Svaka se konvencionalna metafora može podvesti pod neku konceptualnu, a da ne remeti “formulu” te metafore. Sve su one sastavljene od sličnih elemenata, pa je, prema tome, konceptualna nadređena konvencionalnoj. Svim se konceptualnim metaforama pokušavaju apstraktni ili visokoapstraktni pojmovi svesti na objektivne, vidljive, materijalne elemente koji se dovode u vezu asocijativnim putem. To je ono što čini metaforu. O konceptualnoj metafori i metonimiji pisano je i na našim prostorima. Vidjeti npr. Vyvyan – Green (2006), Palić (2016) itd.

oruđe kojim čovjek artikulira sebe i svoje težnje. Fiktivni lik filma Denisa Villeneuvea *Arrival* dr. Louise Banks ulogu jezika razumijeva kao: “[Language is] the foundation of civilisation. It is a glue that holds people together, and it is the first weapon drawn in a conflict”,⁸ te je i radnja filma očekivano usmjerena prema takvom razumijevanju jezika.

2. SLUČAJ *ARRIVAL*: KINEMATOGRAFSKA ADAPTACIJA SAPIR–WHORFOVE HIPOTEZE

Ultimativni proklamirani cilj čovječanstva jeste mir. Međutim, kao i u slučaju mnogih “svakodnevnih” riječi, treba postaviti pitanje da li se koncept *mira* svugdje razumijeva na isti način? Da li je mir statična ili dinamična kategorija? Upravo zbog toga neki istraživači ističu čovjekovu potrebu da *mir* atribuiraju: održivi mir, uvjetni mir, lokalni mir, globalni mir, mir u porodici, mir u okruženju i sl. (Umoh, Udoh 2011), što se može povezati s “usitnjavanjem” značenja u savremenom jeziku. Ta opća težnja ka analitičnosti prisutna je i kroz neke oblike gramatikalizacije (npr. nominalizacija verbalnih struktura i sl.). S druge strane, neki istraživači tvrde da je pojam mira u današnjem smislu prisutan tek od novijeg doba (Howard 2001). Pitanje održavanja mira u bliskoj i dalekoj budućnosti osnovna je potka američke ekranizacije *Arrival* (2016), koji je na našim prostorima preveden kao *Dolazak*.⁹ Scenarij je pravljen na osnovu knjige *Story of Your Life* Teda Chianga (2000). Naravno, prilikom adaptacije scenarija mnogo je detalja zamijenjeno senzacionalističkim elementima podređenim potrebama kinematografskog tržišta Amerike, koja i u ovom filmu ima ulogu svjetskog policajca. Drugim riječima, nauka kroz metonimijsku vezu lingvistike i fizike u knjizi samo je instrument u rukama onih čije su posljedice djelovanja vidljivije. Riječ je o vojsci koja čuva svjetski mir i odgovorna je za moguću katastrofu koja je pokrenuta nizom nesporazuma prouzrokovanih različitim tumačenjima enigme zašto su heptapodi uopće došli na Zemlju.

U tjelesnoj razlici između tijela čovjeka i heptapoda sadržani su i prvi uzroci mogućeg konflikta. Naprimjer, gotovo sve civilizacije svijeta orijentirane su prema desnoj strani kao “boljoj” strani ljudskog tijela. Prednja strana ljudskog tijela, desna ruka i njen prostor, kao i prostor koji pripada sferi *gore* predstavljaju poželjne sfere, odnosno konceptualne metafore GORE / DESNO JE DOBRO, GORE / DESNO JE POŽELJNO,

⁸ “Jezik je temelj civilizacije. On je lijek koji spaja sve ljude, ali je i prvo oružje koje ljude uvlači u konflikt.”

⁹ Dostupno na <http://www.kameli.net/~raimu/rnd/ted-chiang-story-of-your-life-2000.pdf> (posjeta 13. 11. 2020).

GORE / DESNO JE NAPREDAK. Također, pozitivne konotacije koje se vežu za *desno* vežu se i za *bijelo* i *svijetlo* i time se posljedice kinestetičkih predodžbi pronalaze i u transponiranim elementima. Za razliku od pozitivne polarizacije preko kinestetičkih predodžbi, budući da su veze među antonimima najjače veze u jeziku, sve što je pozadi, lijevo i dolje, tamno i crno, predstavlja nepoželjnu zonu, pa su ostvarene konceptualne metafore DOLJE / LIJEVO NIJE DOBRO, DOLJE / LIJEVO JE NEPOŽELJNO, DOLJE / LIJEVO JE NAZADOVANJE. Kad su posrijedi indoevropski jezici, već se u latinskom riječ “lijevo” povezivala s nečim zlokobnim. Po principu kontekstualne antonimije – u kulturama se zatim moglo razviti i značenje za desnu stranu. Pojedina istraživanja pokazuju kako se desna strana povezuje s napretkom, sferom koja je iznad, koja je poželjna i, ne tako rijetko, koja je *muška* strana. Za razliku od desne strane, lijeva se strana dovodi u vezu s nazadovanjem, sferom koja je ispod, onom koja je samim tim nepoželjna i koja se povezuje sa *ženskom* stranom, čime se ostvaruje antonimska veza s *muškom stranom*. Nije rijetkost da se ovakva polarizacija svijeta pronalazi i u imenovanju lijevih rukavaca rijeka. Lijevi se rukavci imenuju leksemama koje imaju veze s nečim crnim, koje ima istu konotaciju kao i *ženska* strana, a desni rukavci imenuju se prema *muškoj – bijeloj* strani vrijednosti.¹⁰ Ta “pozitivnost” desne strane mogla je u doba rimske antike trasirati put bilježenju rimskim brojevima, u kojima se u odnosu na centar broja njegova vrijednost podiže dodavanjem s desne strane, a njegova vrijednost snižava oduzimanjem s lijeve strane. S obzirom na činjenicu da je postojanje čovjekovog tijela neporecivo povezano s lokalizovanošću, prostor i njegova trodimenzionalnost imaju veliki značaj za njegovo zdravo funkcioniranje te je neminovno da postoje refleksije te povezanosti i u jeziku. “Čovjekova potreba za lokalizovanošću i, pre svega, autolokalizovanošću evidentna je već u činjenici da ona ima poseban fiziološki izraz u senzornom sistemu za ravnotežu (koja je jedan od osnovnih vidova prostorne orijentacije)” (Piper 2001: 17). “Većinom se prostor uzima

¹⁰ Naprimjer, Vranje se nalazi na lijevoj obali Južne Morave. Vranjevo se nalazi na lijevoj obali jednog od rukavaca Tise. Aleksandar Belić je, polazeći od općeslavenskog stava prema lijevom i desnom, također konstatirao: “Levi, južni krak, je vran, vranjaš, u značenju staroslovenskog crn i utiče u korito Tise kod današnjeg naselja Vranjeva i Bečaja. Severni ili desni krak označen je sa beo i od njega je postalo ime sela Beodra.” I Skok (1971: 617–618) potvrđuje povezanost značenja crn / vran (u konotaciji nepoželjnog) sa značenjem lijevo:

“vran, f vrana, pridjev, neodređeno vrani, balto-slav., sveslav. i praslav. *orнь >>mrk<<. Poimeničen u m. r. vren, gen. vrana (Lumbarda)>> 1° gavran, 2° (vran) eufemizam za vrag (odatle vranov vranoski >>davolski<<<<, (isticanje A. H. Č.) u ž. R. vrana >>1° corvus, 2° vrsta ribe (Hektorović)<<, također balto-slav., svesla. i praslav. *vorna, s pridjevima na -in (vranin) I na -j vranji; poimeničen na -ic Vranjic (Split), na -aia Vranjača (brdo, Velebit), na - ak (ime biljke) vranjak, gn. -njka >>orchis morio (biljka)<< (v. niže), upor. ime biljke manji luk >> 1° (crveni) gymnodenia conopsea, 2° (modri) muscari comosum, 3° ornithogalum, (bijeli) ornithogalum narbonnense = manji luk (Kosmet) >>ornithogalum<<; poimeničen u sr. r. Vranje (Srbija), na -ov poimeničen u sr. r. Vranovo; deminutiv na -ić vranic (vranie), augmentativ vranetina (...)”

kao općekategorijalni prototip (protokategorija), a ostale, apstraktnije kategorije razumijevaju se kao metaforičke ekstenzije toga prototipa. Tako je prostor temeljna kategorija prema drugima, izvedenima, neprostornima, koje funkcioniraju kao njene varijante, njene metafore” (Palić 2016: 24). To znači da se prostor razumijeva kao (ljudski) primitiv, odnosno da se prostor neminovno pojavljuje kao lingvistički primitiv u prirodnom jeziku.

Prostor i smještenost tijela heptapoda pokazat će se kao esencijalna razlika u odnosu na čovjeka i njegovo razumijevanje jezika. Riječ je o razlici koja tjelesnost heptapoda smješta u kontekst opće simetričnosti njihovih tijela, koja su i vizualno oplemenjena očima koje im daju mogućnost tumačenja svijeta u svim pravcima – istovremeno. Ta simetričnost i cikličnost kognitivni su principi koji artikuliraju osnovnu razliku između heptapoda i ljudi.

S obzirom na činjenicu da čovjek svijet razumijeva kauzalno, u filmu se iznosi romantična teza o uvjetovanosti linearnog / kauzalnog poimanja svijeta koje se najbolje očituje u organizaciji jezika. Kauzalnosti je inherentno kretanje od izvora prema cilju. Ljudski je jezik podijeljen na dvije realizacije: usmenu i pisanu, i među njima uglavnom vlada odnos “ogledala”. Ako i ne vlada, konvencija rješava moguće dileme (kao npr. glasovna vrijednost nekog niza fonema u njemačkom ili francuskom jeziku i sl.). Međutim, ono što se u filmu pokazuje kao hrabra implikacija Sapir-Whorfove hipoteze jeste mogući utjecaj prostorne organiziranosti jezika, a naročito pisanog jezika. Drugim riječima, linearnost ljudskog prirodnog jezika utjecala je na to kako čovjek doživljava četvrtu dimenziju, tj. kako doživljava spoj triju prostornih dimenzija i jedne vremenske dimenzije. Tok vremena doživljava se kao linearna crta sastavljena od vremenskih isječaka, od kojih svaka ima svoje pandane u prostornom smislu. Zbog toga se u kognitivnoj lingvistici to razumijeva kroz koncept VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE, tj. VRIJEME JE PROSTOR.¹¹

Dajući primat jeziku kroz premisu da on determinira stvarnost, scenarist i režiser kao tumači Sapir-Whorfove hipoteze pokušali su takvu interpretaciju realizirati u filmskom žanru. Dakle, heptapodski jezik konstruiran je kružno te je linearnost vremena, stoga organiziranost prošlosti, sadašnjosti i budućnosti kako ih čovjek doživljava, potpuno poništena. Heptapodi, prema takvoj ideji, istovremeno doži-

¹¹ Iako to nije slučaj uvijek, *vrijeme* se u ljudskim jezicima poima kao apstraktna kategorija, tj. neprostorna kategorija, te se najčešće tumači prostornom orijentiranošću, tj. prostornim kategorijama zbog toga što je prostor prihvaćen kao osnovna “mjera” postojanja čovjeka. Međutim, i to vjerovatno vrijedi kao posljedica općih procesa koji ujednačavaju vrijeme te ga čine konvencionalnom “valutom”. U prijevodima Kur’ana npr. možemo konstatirati više translacija vremena u prostor (usp. udaljenost 500 godina hoda; raspon Džibrilovih krila je 700 godina hoda), a i savremeni naučni diskurs fizike koristi vrijeme da iskaže prostor (*svjetlosna godina*).

vljavaju ono što je čovjek segmentirao u odnosu na određenu tačku kao nešto što joj je prethodilo i nešto što će uslijediti nakon nje. To je poništavanje slično sinestetičnom doživljaju odlaska na pijacu u Barseloni, gdje se intenzivnost stapanja čula, prema svjedočenjima sinesteta iz svih krajeva svijeta, poređi sa simfonijskom orkestracijom. Problem nekauzalnosti u filmu pojavljuje se kao problem proistekao direktno iz jezika. Isti fenomen javlja se kao poteškoća prilikom prvog gledanja filma budući da za prosječnog gledaoca kolažiranje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti predstavlja problem u razumijevanju sižea filma. Film jeste namijenjen komercijalnom tržištu, ne teži nužno hermetičkom artizmu, ali slaganje sižea u fabulu ipak traži pažljivijeg gledaoca.

Nakon što prvi put počinje iskušavati efekte uranjanja svog ljudskog mozga u heptapodski jezik, dr. Louise Banks zaključuje da postoji razlika između pisanog i govorenog heptapodskog, kojem daje imena heptapodski A i heptapodski B, što dalje vodi zaključku da je njihovo pismo semasiografsko, a ne glotografsko, kakav je slučaj s ljudskim jezikom, tj. da zapravo operiraju dvama različitim inačicama jezika koji se međusobno gotovo isključuju. U biti, riječ je o posebnom vidu ekonomiziranja sredstvima jezika. Banks predlaže da se grafički prikaz heptapodske rečenice, koja može odgovarati tzv. "kernel" rečenicama (usp. Lyons 1977), naziva semagramom. Organiziranost semagrama produkt je cirkularnosti, koja se u heptapodskom poistovjećuje s istovremenosti, te su znakovi kružno postavljeni budući da je krug zatvorena kriva linija u kojoj je svaka tačka u potencijalitetu da bude i početak i kraj.¹²

"Linguists describe writing like this –" I indicated the printed words "– as 'glotographic', because it represents speech. Every human written language is in this category. However, this symbol –" I indicated the circle and diagonal line "– is 'semasiographic' writing, because it conveys meaning without reference to speech.

¹² Mada u filmu nema takve opaske, ovdje treba reći da se cirkularnost heptapodskog znaka poređi s arapskom kaligrafijom u originalnom tekstu priče iz 2000. godine. Usp.:

"The other strokes in the sentence also traversed several clauses, making them so interconnected that none could be removed without redesigning the entire sentence. The heptapods didn't write a sentence one semagram at a time; they built it out of strokes irrespective of individual semagrams. I had seen a similarly high degree of integration before in calligraphic designs, particularly those employing the Arabic alphabet. But those designs had required careful planning by expert calligraphers. No one could lay out such an intricate design at the speed needed for holding a conversation. At least, no human could" (Chiang 2000: 23).

"Preostali dijelovi rečenica također su međusobno povezani na više načina tako da ne mogu biti uklonjeni, a da se pritom ne utječe na cjelokupno značenje. Heptapodi nisu napisali rečenicu tako što su pisali po jedan semagram; oni jednopotezno kreiraju rečenice bez obzira na pojedinačne dijelove rečenice. Ovako visok stepen integracije vidala sam u kaligrafskim dizajnima, naročito onim koji su napisani arapskim pismom. Ali ti dizajni zahtijevaju pažljivo planiranje stručnih kaligrafa. Niko ne može jednim potezom iznijeti nešto tako, naročito ne u toku razgovora. Barem to ne može nijedan čovjek."

There's no correspondence between its components and any particular sounds."¹³
(Chiang 2000: 13)

Prostor se u heptapodskoj glosopeji ne javlja kao distinktivan u tom smislu. Prostor se javlja kao indikator vizualne sintakse, koja opet nije slična vizualnosti sintakse rečenice bosanskog jezika; npr. u slučaju heptapodskog riječ je o odnosima horizontalnosti i vertikalnosti u odnosu na centar rečenice, koji onda ukazuju na to da je upotrijebljena imenica agens ili pacijens. Kad je riječ o sintaksi bosanskoga jezika, mogućnosti topikalizacije mijenjaju odnose u rečenici na pragmatičkom nivou te je pomjeranje elemenata rečenice prema naprijed značajan pokazatelj promjene govornikovog fokusa. Banks hrabro zaključuje da je riječ o gramatici zasnovanoj na dvodimenzionalnosti prostora tako da se još jednom pokazuje primat vremenske dimenzije nad prostornom dimenzijom kod heptapoda.

Vrijeme se u heptapodskom formira kao kategorija koja ne dopušta svojim korisnicima da određeno stanje stvari koje je poredano istovremeno sa svim stanjima te iste stvari propozicijski negiraju, tj. iako se cilj jasno vidi iz ugla agensa, heptapodi ne pokušavaju promijeniti tok (svoje) sudbine promjenom rasporeda određenih događaja koji bi mogli utjecati na ishod. To je u filmu prikazano kao mirenje jednog od heptapoda (Abbott)¹⁴ sa svojim nestankom, nebitkom¹⁵, što se u pravilu javlja u svim ekranizacijama koje se igraju pojmom vremena i mogućnošću da se ishod u budućnosti promijeni u svoju korist.¹⁶ Lyons (1977) propozicije definira kao apstraktne entitete koji mogu biti potvrđeni ili negirani sačinjavanjem iskaza. Negiranje se u heptapodskom ne čini kao alternativa te se heptapodi "ne bore protiv vremena", što je svojstveno čovjeku.

To također može značiti da heptapodski ne može inducirati nikakav vid modalnosti, stoga vjerovatno i nema modalnih glagola. Badurina (2020: 50) napominje da Halliday modalnost – te stoga i modalne glagole – razumijeva kao konstruirano područje neizvjesnosti koje se prostire između *da* i *ne*. "Naime – reći će on – između izvjesnosti 'jest' i 'nije' leže relativne vjerojatnosti 'mora biti', 'bit

¹³ "Pisanje je u ljudskim jezicima" – pokazala sam isprintane riječi – "glotografičko" zato što ono predstavlja govor. Svi ljudski jezici koji imaju pismo pripadaju ovoj kategoriji. Međutim, ovaj je simbol – ukazala sam na krug i dijagonalnu liniju – 'semasiografski' način pisanja zato što omogućava iskazivanje značenja bez povezanosti s govorom. Ne postoji ekvivalentnost između njegovih dijelova i bilo kog dijela govora."

¹⁴ U tekstu knjige imena heptapoda su Flapper i Raspberry.

¹⁵ U filmu je to prevedeno kao: "Abbott is death process", tj. "Abbott je proces smrti".

¹⁶ Ipak treba reći da bi se čovjek XXI stoljeća (možda) mogao početi miriti sa svojom sudbinom koja je u vremenu [usp. novije kinematografsko ostvarenje *Tenet* (2020)].

će’, ‘može biti’; između konačnog ‘učini’ i ‘nemoj učiniti’ leže diskrecijske mogućnosti ‘moraš učiniti’, ‘trebaš učiniti’, ‘možeš učiniti’ (Usp. Halliday 2004: 146–150.)” (isto). S druge strane, Piper (2005: 636) težište upotrebe modalnih glagola u rečenici stavlja na odnos realnosti / irealnosti rečeničnog sadržaja. “Ako je u semantičku strukturu rečenice uključeno značenje nekog modalnog glagola ili sličnog modalnog izraza, ona time dobija kvalifikaciju da se njen denotat ne može uzeti kao nešto realno ili irealno, nego kao nešto što je neutralno prema realnosti / irealnosti iskaza” (isto). Smatramo da je upravo ta govornikova procjena realnosti važan sadržaj rečenice koji ne može biti iskazan u heptapodskom, odnosno da govornik heptapodskog funkcionira kao indiferentni kanal, koji vjerovatno dokida pragmatički aspekt jezika, ali zasigurno ukida bilo kakvu vrstu dvosmislenosti. To se u ostatku filma pokazuje kroz teleološko tumačenje svih pokretača radnji, tj. razumijevanje događaja kroz perspektivu njihove svrhovitosti u konačnom poretku stvari. Drugim riječima, budući da neki entitet postoji, njegova je svrha inherentna njegovom postojanju, što znači da je bilo kakva vrsta ocjenjivanja vanjezičke stvarnosti neinherentna heptapodskom. Teleološko ili kauzalno tumačenje međusobno se, međutim, ne potiru. Teleološko ne nudi utjehu čovjeku i ne okrivljuje ga kao uzrok koji može imati domino-efekt, a kauzalno nudeći utjehu u čovjeku vidi i izvor krivice, što je potvrđeno u mnogim kulturama.¹⁷ Isključivanjem modalnosti iz ljudskih jezika dokinuta bi bila i mogućnost “utjehe”, tj. mogućnost nepropozicijskog govornog čina.

Film je ipak tipično američki vedar zato što režiser Denis Villeneuve nedorečenost teksta *Story of Your Life* Teda Chianga u vezi s ciljem dolaska heptapoda na Zemlju prikazuje kroz nerazumijevanje, odnosno dvosmislenost prirodnog ljudskog jezika, koji bez obzira na sve napore teži takvoj vrsti “entropije”. Interpretativnost riječi “oruđe” u fokusu je odgovora Abbotta i Costela na pitanje dr. Banks o svrsi njihovog dolaska među ljude. U panici da bi mogli dovesti u pitanje opstanak savremene civilizacije američka vojska intervenira, ali tek nakon što je svrha dolaska heptapoda ispunjena. Naime, mozak dr. Louise Banks uronjen je u cirkularnost, tj. istovremenost heptapodski tumačenog vremena, što će uskoro biti jedini izlaz za spašavanje svjetske populacije od potpunog uništenja.

Navedeno znači da se konceptualna metafora o jeziku VERBALNA AKTIVNOST JE VJEŠTINA i njena podmetafora VERBALNA AKTIVNOST JE PROIZVODNJA NEČEGA VRIJEDNOG, gdje se čovjek svojim uključivanjem razumijeva kao **omogućitelj** postojanja određenog stanja stvari, u heptapodskom više kreće u smjeru VERBALNA AKTIVNOST

¹⁷ Usp. književni opus portugalskog nobelovca Saramaga.

JE SVRSISHODNA AKTIVNOST, koja nosioca jezičke aktivnosti razumijeva **posrednički**. U takvom konceptu nema, dakle, mjesta za tzv. govoreći subjekt koji sam sebe jezikom kreira uključivanjem u interpretaciju vanjezičke stvarnosti, i koji je esencijalno i neporecivo vezan za prostor i kauzalnost, a agensi viđeni kao uzroci situacija, koji direktno utječu (i mogu utjecati) na pojam (i oblik) "postojanja". S druge strane, suštinska povezanost heptapoda s jezikom jeste njihova instrumentalnost u jeziku, tj. usmjerenost cilju čina govorenja, što znači da imaju pandane u prirodnom ljudskom jeziku u obliku entiteta trećeg reda (npr. *kiša*), koji funkcioniraju kao indirektno povezani učesnici u nekom događaju (usp. Lyonsov primjer *The rain has stopped the game*, u kojem se ne očituje fizička veza između kiše i prestanka igre, tj. gdje je kauzalnost sekundarnog tipa). Heptapodi u konačnosti heptapodski shvaćenog vremena u svom su jeziku magično performativni.

3. SLUČAJ *BOJE VIŠNJE*: KNJIŽEVNA ADAPTACIJA SAPIR-WHORFOVE HIPOTEZE

Negdje na početku svog romana *Boje višnje* Enes Karić uvodi lik Hamduke, hrvatskog vojnika iz vremena NDH, čija je karakterizacija ostvarena jednom vrstom tipiziranja jezikom, ali ipak na poseban način. Usp.:

- “- On, evo, ide!
- Neka ga, nek' ide – uzviknu Podovka u znak pozdrava.
- More li on sist' na njega, to jes' sećiju, on se sav smrzo'?
- Bezbeli da more!
- Al', on je i ogladan!
- Neka je gladan, oni će ga nahranit'!
- Nadrobiće mu oni kokuruze, odmah'?!
- Hoće, nadrobiće mu oni, s draga srca, čim on sidne na sećiju...”

(Karić 2016: 106)

U Hamdukinom govoru javlja se deficit jezičkog označavanja roda, koje je prisutno u bosanskom jeziku (kao i u svim drugim slavenskim jezicima), ali i deficit vladanja sistemom zamjenica, gdje je ipak ovo posljednje snažnije i bolje argumentirano u tekstu romana. Karić, nadalje, nastoji objasniti zašto je pitanje jezika toliko važno za potretiranje Hamduke:

“U Eminovoj magazi uvijek se pričala jedna i jedina priča o Hamduki, znadu je mnogi u biljanskom kraju, kao i to zašto je Hamduka iz Zagrađa sebe počeo oslovljavati s *on*. Davno se saznalo – dobri i tužni Hamduka iz Zagrađa voli sve ljude koji se prestroje na njegovu čudnu gramatiku, silno ih zavoli, blagosilja i uči dove svima koji u razgovoru s njim ostanu stalno na trećem licu jednine ili množine muškog roda.

“A za to ima i postoji samo jedna i jedina priča, i samo jedno objašnjenje, kad se to desilo da se kod Hamduke pobrkao dio njegova bosanskog jezika i govora. Priča kaže da je Hamduka mobiliziran u hrvatsku vojsku, jedna jedinica mladih i dobro naoružanih Gučogoraca Francetića promarširala je s visoko podignutim hrvatskim zastavama 1942. kroz muslimansko selo Zagrađe, u kasnu jesen; sve malo i veliko izišlo je da ih pozdravi, što od straha, što od oduševljenja i nejasne nade, daleke, učinilo im se jedine.

(...)

I, onda, jednog dana, u žestokim borbama na Kupresu, kraj Hamduke i drugih domobrana i ustaša iz njegove jedinice, pade velika topovska granata; njegovi su saborci izranjavani ili izginuli, on nije, ako se računa čudna okolnost da je bio ranjen u gramatiku svoga bosanskoga govora i jezika” (Karić 2016: 110).

Pitanje rodne dezorijentiranosti Hamduke sekundarno je jezičko pitanje; to je i kroz ostatak Karićevog romana pokazano. Usp.:

“Vojni ljekar hrvatske vojske prof. dr. Alojzije Augustinović, visoki specijalist i primarijus, porijeklom iz Travnika, poslao je svojim pretpostavljenim zdravstveni karton Hamduke iz Zagrađa. Posebno je u izvještaju izdvojio činjenicu ili izdaleku sumnju u to da je Hamduki ženski rod nepoznat, i gramatički i stvarno. Prije eksplozije one kupreške granate, Hamduka je podvriskivo na djevojke koje su mu prilazile sa cvijećem. Istina, i nakon eksplozije Hamduka je primjećivao žene, mlade posebno, ali je prestao na njih podvriskivati. Prof. dr. Alojziju Augustinoviću ovaj je primjetan manjak emocija kod Hamduke ukazivao na manjak (insuficijenciju) gramatike u njegovom bosanskom govoru.

(...)

S radošću je primijetio da sada [1944. godine] Hamduka zna umetnuti ono olakšavajuće “to jes”, kad je htio ukazati na predmete ženskog ili srednjeg roda” (Karić 2016: 110–111)

S druge strane, poremećenost sistema zamjenica u njegovoj inačici bosanskog jezika pitanje je opće objektivizacije sebe koja je bitan aspekt u karakterizaciji lika i strukturi romana općenito. Time ćemo se podrobnije pozabaviti u ostatku rada. Lične zamjenice mogu se definirati kao sredstva koja se aktualiziraju kroz neki govorni čin,

zbog čega se zamjenicama u pojedinim tradicijama “oduzima” status leksičke kategorije. One se ne odnose na neku vanjezičku stvarnost, tj. nemaju propozicijsku vrijednost na način kako to imaju zajedničke imenice. To zapravo znači da su zamjenice izuzetno kontekstualno uvjetovane i da zavise od govornog čina više nego ostala jezička sredstva.¹⁸ Zamjenice se javljaju kao najočigledniji slučaj deiktičkih riječi, a centralnu kategoriju zamjenica predstavljaju lične zamjenice.¹⁹ Lične zamjenice imaju isključivo deiktičku referenciju, odnosno njima se pridružuje određeno značenje samo u odnosu na učesnike u procesu komunikacije. Polazna tačka u ličnim zamjenicama jeste zamjenica za prvo lice jednine *ja*, koja diktira određivanje i “druge realnosti” i “treće realnosti”, tj. realnosti imenica za drugo i treće lice.²⁰ O odnosu zamjenica za prvo, drugo i treće lice Uspenski (2012: 19) navodi sljedeće:

“Ja’ označava aktuelnog govornika u aktuelnom diskursu (‘ja’ – onaj ko govori). ‘Ti’ označava potencijalnog govornika u aktuelnom diskursu (‘ti’ – onaj ko može postati govornik u datom dijalogu), ‘On’, ‘ona’, ‘ono’, ako se te reči odnose na lice, označavaju potencijalnog govornika u potencijalnom diskursu (to su oni koji se u datom trenutku nalaze izvan komunikacione situacije, ne učestvuju u dijalogu, ali u principu mogu postati učesnici u njemu).”

U Hamdukinom slučaju, dakle, postoji određena vrsta isključivanja sebe kao aktualiteta i potencijaliteta, što, s druge strane, povlači za sobom status primirene pasivnosti, koja je tipična za zamjenicu za treće lice. Hamduka se nastoji distancirati od sebe kao deiktičkog centra u odnosu na koji se određuju pozicije prvog i drugog lica, tj. nastoji objektivizirati sebe i svoje direktne sagovornike te predstaviti sebe i svoje sugovornike kao pacijense nekog nepoznatog (neželjenog i uklonjenog) agensa. Iako se u samom tekstu romana navodi da se Hamdukinovo “ranjavanje u gramatiku bosanskog jezika” dovodi u vezu s nepoznanicom ženskog roda, ipak treba reći da njegovim “problemima” započinju u poremećaju deiktičkog centra, tj. u poremećaju lične zamjenice za prvo lice. Prvo lice omogućava da se ostvari direktna korelativnost sa zamjenicom *ti*, a oposredovana korelativnost s imenicama za treće lice. Međutim, budući da je ona izostala iz njegovog govora usljed preživljene traume, pomjeranje

¹⁸ Benveniste (1975) lične zamjenice definiše kao prazne entitete.

¹⁹ **Deiksa** ili **deiktička kategorija** predstavlja sve *označivačke* kategorije riječi. Sve se deikse konstruiraju u odnosu na jednu tačku: u odnosu na govornika. Govorniku su dodijeljene tzv. referentne tačke koje se dalje mogu granati na deiksu mjesta i lica. Samo u odnosu na referentnu tačku govornika, ono što je u njegovom govoru *ovdje*, *tu*, *ondje* i *ja*, *ti*, *on* dobija onaj smisao koji mu on kao govornik dodjeljuje. V. Trask (2005).

²⁰ Pozicija zamjenice za prvo lice jednine ima poseban status u monoteističkim religijama. Usp. *Ja sam Onaj Koji jesam*, što se može tumačiti kao predstavljanje Boga kao apsolutnog subjekta.

deiktičkog centra sliči zbunjenosti djeteta zbog pitanja koja je desna ruka njegovog sugovornika ako on sjedi licem okrenut prema djetetu. Tačan odgovor direktno je vezan za pojam egocentrične koordinacije, a zbog nemogućnosti da se odredi deiktički centar, djeca su često zbunjena ovim pitanjem – na isti način kako je i Hamdukin odluka da sistemski entitete označi *neutralnim* (*on* i *oni*) utemeljena zapravo vrlo pragmatično.

Upotreba trećeg lica u Hamdukinom slučaju ne može biti primjer servilnosti budući da se i u romanu napominje da Hamduka ima vrlo izraženu svijest o vlastitoj vrijednosti i jednakosti s drugim učesnicima u komunikaciji. Usp.:

“Od svih čudnih putnika namjernika, koji su u prvih dvadeset godina socijalizma lutali blatnjavim višnjevskim i drugim biljanskim putevima, Hamduka je jedini tražio da ga saslušaju, da govore kao što i on govori. Biljanski kraj je znao da Hamduka sam sebi govori *on*, i svemu drugom, mušku ili žensku, govori *on* ili *oni*, a i od drugih traži da u razgovoru s njima njemu kažu *on*, ali da i za sebe kažu *on* ili *oni*.” (Karić 2016: 108–109)

“Vojni ljekari su ispitali Hamdukin slučaj. (...) Primijetili su da ne želi da ga ponižavaju ili smatraju manje vrijednim, u svome govoru on glagolska vremena diferencira, ali u skladu sa svojim razlikovanjem imenica i zamjenica, Hamduka sve njih reducira na *on* ili *oni*, *njegov* ili *njegovi*. Za sebe sama on je postao – *on*. I, kao čudni privrženik ravnopravnosti, i svi drugi, kao i sve druge, za njega su postali – *on* ili *oni*.” (Karić 2016: 110)

“Usrid vrilog lita 1945. bio je u sedamn'est strojeva od sedamn'est neprijateljskih vojski, svakojakih, iz kojih oni koji budu parni idu striljačkom vodu na rafale. Pa onda na striljanje idu oni koji budu neparni, pa sve tako, par-nepar, nepar-par, cili dan, rafali odjekuju, šume jeku priuzimaju, tice biže dalje, u dubine šume, prema austrijskim, pa onda talijanskim planinama. Kad god su oni prošli stroje u kojem je Hamduka, na njega nije pao parni broj. Nikad. A ni neparni, nikad. K'o da ga brojevi nisu tili. A i da je pao, njega ne bi bilo strah. Na njemu, Hamduki, nikad se oni, to jes' gaće, nisu za-tresli, u Hamduke od straha nikad on, to jes' srce, nije zaigrao” (Karić 2016: 113)

Izostanak upotrebe zamjenica za prvo i drugo lice možemo nazvati *pronomina deixis exclusivis* budući da ih Hamduka metonimijski mijenja upotrebom zamjenica za treće lice. Upotreba zamjenica za treće lice implicira njegovo isključivanje iz **tre-nutnog** mjesta i vremena, tako da se govornim činovima u kojima Hamduka koristi

pronomina deixis exclusivis oduzima deiktička specifičnost, tj. vezanost za trenutni kontekst. To se može tumačiti i kao određena vrsta Hamdukinog ritualnog samoobmanjivanja kako bi, isključivanjem sebe i drugih učesnika iz komunikacije u trenutnom vremenu i prostoru, mogao biti siguran da postoji u svojoj apstraktnosti. Hamdukino isključivanje zapravo je vrlo *inkluzivno* jer uključuje sve što se nalazi u njegovoj neposrednoj blizini. U toj inkluziji svih potencijalnih i aktualnih učesnika i objekata u komunikaciji potire se distanca među njima, ali se događa i pražnjenje od značenja koje su Hamduka i njegovi saborci imali u trenutku kada je njegov gramatički sat prestao kucati. To udaljavanje od mjesta i momenta u kojem i kada je prestao živjeti u “urednom” bosanskom gramatičkom sistemu prouzrokovalo je potpuno konceptualno udaljavanje od mjesnih i prostornih kategorija u ostatku njegovog (jezičkog) života. Hamduka se i vremenski i prostorno i jezički želi udaljiti od sebe; kao da nije siguran da on zaista i postoji te se želi svaki put *objektivno* uvjeriti u svoju i tuđu opipljivost. Dovođenjem sagovornika i predmeta u istu (jezičku) matricu Hamduka ovjerava fundus zajedničkih iskustava s okolinom, tj. vanjezičku stvarnost želi predstaviti iz čiste pasivne (dis)pozicije. Upravo zbog toga Hamduka razgovora samo s onima koji imaju istu presumpciju jednako opažljive stvarnosti, odnosno s onima koji nastoje poštovati Hamdukinu dekonstruiranu gramatiku.

Još je jedno moguće objašnjenje načina na koji Hamduka razumije i jezički artikulira svijet. Animističke predstave kojima se u djetinjstvu kažnjava predmet koji je povrijedio dijete također mogu biti izvor za njegovu gramatiku. Aktualizacija trećeg lica kao predmeta pretpostavlja viši nivo apstrakcije tako da Hamduka aktualizira konceptualnu metaforu KONKRETNO JE APSTRAKTNO polazeći iz suprotne pozicije od uobičajenog ljudskog iskustva. U svakom slučaju, Hamdukina jezička praksa može biti protumačena Sapir-Whorfovom hipotezom budući da je njegovo ponašanje potpuno proisteklo iz determiniranosti dekonstruiranom gramatikom bosanskog jezika.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA – JEZIK JE UTJEHA

Roger Ebert tvrdi da “naš intelekt može biti zbunjen, ali [jezičke] emocije nam nikada neće lagati” (Prema Martin 2013). Sve u ovom radu navedene konstruirane jezičke “realnosti” proistekle su iz ljudske potrebe da jezikom (ili u jezik) pobjegne iz nepodnošljivosti vanjezičke stvarnosti. Zamišljeni dijalog na nekom artifičijelnom jeziku ili nekom artifičijelnom idiolektu implicira samu bit jezika. Riječ je o nasušnoj ljudskoj potrebi za dijalogom. Taj zamišljeni – idealizirani – dijalog obično je primjer

autokomunikacije i svrha mu je samopotvrđivanje. Čovjek to najčešće pokazuje sebi lokalizovanošću u prostoru, iz kojeg se zatim izvode apstraktnija značenja i kategorije. Sapir-Whorfova hipoteza aplicirana u umjetničkim tvorevinama potvrđuje uvjetovanost stvarnosti jezikom. Kako smo vidjeli, u filmu *Arrival* (2016) Denisa Villeneuvea jezička je cirkularnost uvjetovala kognitivnu istovremenost, a u slučaju romana *Boje višnje* (2016) Enesa Karića jezičko je odmicanje od vremena i prostora uvjetovalo određenu vrstu autističnog ali na svoj način i inkluzivnog društvenog ponašanja. U konačnici, Sapir-Whorfova hipoteza pouzdana je mjera prepoznavanja romantične i eskapističke prirode korisnika jezika.

IZVORI

1. Karić, Enes (2016), *Boje višnje*, Sarajevo, Tugra
2. Chiang, Ted (2000), *Story of Your Life*, dostupno na <http://www.kameli.net/~raimu/rnd/ted-chiang-story-of-your-life-2000.pdf> (posjeta 13. 11. 2020)

LITERATURA

1. Badurina, Lada (2020), "O modalnosti – s osobitim obzirom na modalne glagole", *Zbornik sa Sarajevskih filoloških susreta V*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 47-60.
2. Benveniste, Émile (1975), *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd
3. Boroditsky, Lera (2001), "Does language shape thought? Mandarin and English speakers' conceptions of time", *Cognitive Psychology*, 43(1), 1-22
4. Brown, Roger, Eric Lenneberg (1954), "A study in language and cognition", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 49, 454-462.
5. Christmann, Hans Helmut (1966), "Beiträge zur Geschichte vom Weltbild der Sprache", *Abhandlungen der Geistes-und Sozialwissenschaftlichen Klasse der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz*, 7, 441-469.
6. Deutscher, Guy (2010), *Through the Language Glass – Why the World Looks Different in Other Languages*, Arrow Books, London
7. Douglas, Martin (2013), "Roger Ebert Dies at 70; a Critic for the Common Man", *The New York Times*, 4. 4. 2013; dostupno na: <https://www.nytimes.com/2013/04/05/movies/roger-ebert-film-critic-dies.html>
8. Eco, Umberto (2006), *Otprilike isto: iskustva prevođenja*, Algoritam, Zagreb
9. Elffers-van Ketel, Els (1991), *The Historiography of Grammatical Concepts. 19th and 20th-century Changes in the Subject-Predicate Conception and the Problem of their Historical Reconstruction*, Rodopi, Amsterdam
10. Umoh, Ubong Essien, Idara Godwin Udoh (2011), "The Sapir-Whorf Hypothesis and the Conceptualisation of Peace Using Adjectives", *Journal of conflictology*, 2 (2), 7-17.
11. Halliday, Michael A. K. (2004), *An Introduction to Functional Grammar*, 3rd edition, revised by Christian M. I. M. Matthiessen, Routledge, London and New York
12. Howard, Michael (2001), *The invention of peace: Reflections on war and international order*, London, Yale University Press

13. Jurak, Karlo (2018), "Problem konstitucije govorećeg subjekta i mogućnost metalingvistike", *Fluminensia*, 30/2, 209-228.
14. Lakoff, George (1987), *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*, Chicago, University of Chicago Press
15. Lakoff, George, Mark Johnson (2015), *Metafore koje život znače*, Disput, Zagreb
16. Latkowska, Jolanta (2015), "How Relevant is the Sapir-Whorf Hypothesis to Contemporary Psycholinguistic Research?", *Theory and Practice of Second Language Acquisition*, 1 (1), 7-26.
17. Lyons, John (1977), *Semantics*, Vol. 1-2, Cambridge University Press, Cambridge
18. Palić, Ismail (2016), *Genitiv, prostor i prostorne slike (leksikon prijedloga)*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo
19. Pavlenko, Aneta (2016), "Whorf's Lost Argument: Multilingual Awareness", *Language Learning*, 66: 3, 581-607.
20. Penn, Julia M. (1972), *Linguistic Relativity versus Innate Ideas: The Origins of the Sapir-Whorf Hypothesis in German Thought*, The Hague, Mouton
21. Piper, Predrag (2001), *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, Beograd
22. Piper, Predrag i dr. (2005), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*, Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, Beograd
23. Skok, Petar (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
24. Trask, Robert Lawrence (2005), *Temeljni lingvistički pojmovi*, Školska knjiga, Zagreb
25. Uspenski, Boris (2012), *Ego loquens. Jezik i komunikacioni prostor*, Akademska knjiga, Novi Sad
26. Vorf, Bendžamin Li (1979), *Jezik, misao i stvarnost*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd
27. Zykova, Irina (2019), *Konceptosfera kulture i frazeologija. Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja*, Srednja Europa, Zagreb

INTERDISCIPLINARITY OF SAPIR-WHORF HYPOTHESIS

Linguistic relativism originally comes from anthropology and linguistics. However, most of the interpretations of linguistic relativism has come a long way considering the beginning of the 20th century – when it was established. One of the reasons for that lies in its interdisciplinary potential. In various arts we find many applications of philosophy of linguistic relativism. In this paper we write about the application of the Sapir–Whorf hypothesis in the American movie *Arrival* (2016) and the novel from Bosnian writer Enes Karić named *Boje višnje* (2016).

Keywords: Sapir-Whorf hypothesis; linguistic relativism; relationship between language and thinking; *Boje višnje*; literature; *Arrival*; cinematography

Adresa autorice
Authors' address

Azra Hodžić-Čavkić
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
azra.e.hodzic@gmail.com